

کرسی نظریه پردازی: فضای حیات طیبه؛ شهر آرمانی اسلام

محمد نقی زاده *

در تاریخ ۲۸ خردادماه ۱۳۹۵ اجلاس نهایی کرسی نظریه «حیات طیبه؛ شهر آرمانی اسلام» توسط دکتر محمد نقی زاده در واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی با حضور ناقدان و داوران برگزار و نظریه مذکور با درجه عالی مورد تأیید هیئت داوران قرار گرفت. برخی از ویژگی‌های نظریه به صورت خیلی مختصر به شرح زیر است:

۱. چکیده نظریه

امروزه به روش‌های گوناگون از شهر اسلامی سخن به میان می‌آید، بدون آنکه ویژگی‌های آن خیلی واضح و روشن باشد. در واقع، عموماً درباره ماهیت شهر اسلامی و به‌ویژه مبانی اسلامی آن و جایگاه آن در آموزه‌های دینی تفاهمی وجود ندارد. نظریه حاضر بر آن است تا اصلی‌ترین ویژگی‌های شهر آرمانی اسلام را که بتواند مرجعی برای تجلی کالبدی بخشیدن به آن در این دنیا باشد، با استناد به کلام الهی تبیین نماید.

برای هر اثر انسانی «الگویی» مفروض است، هر پدیده‌ای دارای «مبانی» خاص خود است. هر چیزی دارای «ارکانی» است که بدون آن‌ها، پدیده مورد نظر امکان ظهور و بروز نخواهد یافت. علاوه بر اینها، هر پدیده‌ای «صفات» نیز دارد؛ و مضاف بر اینها، برای شکل دادن و ایجاد آن باید «اصولی» را به کار گرفت؛ که با به‌کار بستن آن‌ها وجه عینی و کالبدی موضوع مورد نظر (به تناسب شرایط زمان و مکان و امکانات در دسترس) متجلی خواهد شد. شهر آرمانی اسلام نیز از این قاعده مستثنا نیست.

سخن اصلی این است که الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول و راهبردهای شهر آرمانی اسلام که بنا بر آموزه‌های قرآنی، آن را فضای حیات طیبه می‌نامیم، از متن قرآن کریم و آموزه‌های دینی متکی بر کتاب الهی قابل استنتاج و تدوین‌اند. به این ترتیب، شهر آرمانی اسلام یک مفهوم و یک صورت مثالی است که تحقق آن در عالم خارج، بسته به شرایط زمان و مکان و امکانات در دسترس، تجلیات متنوعی (در قالب کثرتی در وحدت) خواهد داشت. ضمن آنکه هر شهری که شهر اسلامی نامیده می‌شود، به اندازه‌ای اسلامی است که بتواند آن صورت اصلی را به نمایش بگذارد یا به آن نزدیک باشد.

• با استناد به آموزه‌های دینی و بالخصوص کلام الهی، الگوی شهر آرمانی اسلام، مکّه مکرمه مورد نظر حضرت ابراهیم(ع) است که در آن، همه نیازهای روحانی و نفسانی و جسمانی انسان به‌طور توأمان تأمین است.

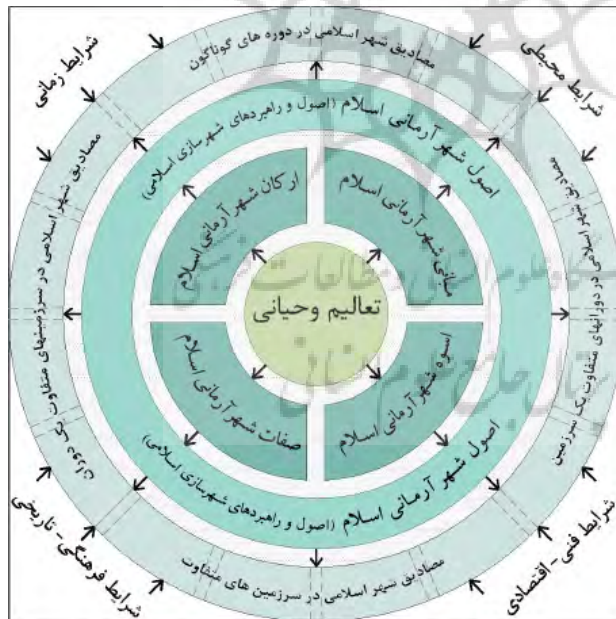
• مبانی آن که از اصول دین استخراج می‌شوند عبارت‌اند از: توحید (وحدت در کثرت)، عدالت‌گستری، رهبری الهی، و اخلاق‌گرایی مبتنی بر معنویت.

• ارکان شهر آرمانی اسلام نیز مؤمنان، ارتباطات اسلامی و آثار منتج از افعال اسلامی هستند.

• اما صفات شهر آرمانی اسلام حاصل تجمیع دو دسته اصول است: یکی صفات فعل الهی که مقام خلیفه‌اللہی و امانت‌داری انسان ایجاب می‌کند تا آن‌گونه عمل کند؛ و دیگری صفات فعل انسانی است که محیط باید بتواند زمینه بروز ارزش‌ها و پیشگیری از ظهور ضد ارزش‌ها را فراهم کند.

• اصول و راهبردهای طراحی و برنامه‌ریزی شهر اسلامی نیز از ویژگی‌های برشمرده‌شده قابل استنتاج‌اند؛ که به میزان امکان بهره‌گیری و به کار بستن آنها امکان تجلی شهر اسلامی (در مقیاس‌های مختلف) ممکن میگردد.

تجلی شهر اسلامی در این دنیا و در عالی‌ترین صورت آن، شهری است که در آن، «انسان کامل» (و مؤمنان) بتوانند مطابق «ارتباطات» (قوانین و رفتارها و اخلاقیاتی) که از چشمه وحی اخذ و تدوین شده‌اند، به خلق محیط و کالبدی پردازند که آن محیط شایستگی ظرف حیات طیبه بودن را دارا باشد. و مؤمن بتواند به «شیوه مسلمانان» در فضا و محیطی متعادل، که براساس این ارتباطات و شیوه زیست ساخته شده است، زندگی کند. نمودار زیر بعد بیانگر ارتباطات و نقش این ویژگی‌ها و عوامل است.

۲. شرح مختصر نظریه پیشنهادی

نظریه پیشنهادی به استناد متون وحیانی بر این پایه قرار دارد که برای هر یک از آثار انسانی، الگوها، مبانی، ارکان و صفاتی قابل شناسایی و تدوین است که به استناد آن‌ها اصول و راهبردهایی برای متجلی ساختن آن اثر استنتاج خواهد شد. شهر آرمانی اسلام نیز از این قاعده مستثنا نیست، و همه این موضوعات اعم از الگوها، مبانی، ارکان و صفات، و به تبع آن‌ها تدوین اصول و راهبردهایی برای متجلی ساختن شهر اسلامی در زمین تدوین پذیرند. نکته بنیادی در این نظریه آن است که همه این ویژگی‌ها برای شهر آرمانی اسلام از کلام الهی قابل استنتاج‌اند. بنابراین، روش تحقیق مورد استفاده، روش تحلیلی تفسیری اکتشافی با مراجعه به قرآن کریم است.

مضاف بر اینکه، هر مکتب فکری و هر جهان بینی و هر دینی، برای زندگی پیروان خویش، به مکان و فضای آرمانی (یا آرمان شهری) قائل است، که نامی را نیز برای آن برگزیده است؛ که به استناد کلام الهی «فضای حیات طیبه» نام برگزیده برای شهر آرمانی اسلام است.

این نظریه حاصل مطالعات سی ساله‌ای است که در یافتن پاسخ به سؤالاتی که از جمله آن‌ها سؤالات زیر بودند، در ذهن شکل گرفت و کامل شد؛ اما این سؤالات عبارت‌اند از:

شهر آرمانی اسلام چیست؟

چه الگویی را می‌توان برای آن برگزید؟

مبانی آن کدام‌اند؟

چه ارکانی دارد؟

صفات آن کدام‌اند؟

چه اصول و راهبردهایی را می‌توان برای طراحی و برنامه‌ریزی و اداره آن معرفی کرد که به کار بستن آن‌ها به ظهور و تجلی شهر اسلامی مطلوب در زمان‌ها و سرزمین‌های مختلف منجر شود؟
در این راه، اصلی‌ترین منبع مورد نظر، کلام الهی (قرآن کریم) بوده است که طبیعتاً سیره و سنت و کلام پیامبر خدا(ص) و معصومین(ع) و همچنین تفاسیر و آراء مسلمانان نیز مورد استفاده و استناد قرار گرفته‌اند.

۳. توضیح مختصر فرضیه و مبانی نظری

اصلی‌ترین فرضیه نظریه این است که از میان منابع دانش و علم بشری (که عبارت‌اند از: محسوسات، علوم طبیعی، علوم عقلی، شهود و وحی) با تکیه اصلی بر «وحی»، می‌توان ویژگی‌های اصلی هر پدیده‌ای و از جمله شهر و به خصوص شهر آرمانی اسلام را استنتاج و تعیین کرد. مبانی اصلی دیگر آن است که اگرچه شهر اسلامی می‌تواند در هر زمان و در هر محیطی، ظهور و تجلی خاصی داشته باشد، اصل آن (شهر آرمانی اسلام)، صورتی مثالی است که برای آن الگو یا اسوه، مبانی، ارکان و صفاتی متصور است که با استناد و تکیه بر آن‌ها می‌توان اصول و راهبردهایی را برای متجلی ساختن آن تدوین نمود. نکته اساسی این است که موضوع ثابت شهر آرمانی اسلام، صورت و مفهوم آن است و نه کالبد آن. به عبارت دیگر، برای شهر آرمانی اسلام، الگوی کالبدی و فیزیکی ثابت لایتغیری برای همه زمان‌ها و همه مکان‌ها وجود ندارد؛ آنچه ثابت است الگو و مبانی و ارکان و صفات و اصول قرآنی آن است که همه اینها از کلام الهی قابل استنتاج‌اند. صورت مورد نظر در عالی‌ترین حالت خود محیطی را (به عنوان شهر آرمانی اسلام) به منصفه ظهور می‌رساند که آن را فضای حیات طیبه می‌نامیم.

۴. مبانی و خاستگاه شهرهای آرمانی

مبانی و خاستگاه شهرهای آرمانی در سه قلمرو قابل طرح‌اند:

الف. از منظر جهان بینی

• برون دینی (جهان بینی دینی، علمی، فلسفی، عرفانی)

• درون دینی (جهان بینی توحیدی و جهان بینی شرک)

این نظریه بر جهان بینی توحیدی استوار است.

ب. از منظر قرآنی

نظرات مختلفی به قرآن کریم مستند می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: «بهشت» و «شهر مذکور در آیه ۱۱۲ سوره نحل»، که هر کدام از این آرا اشکالاتی دارند؛ از قبیل: «این دنیایی نبودن بهشت»، و «توجه به دو ساحت و غفلت از ساحت روحانی» حیات انسان (که در جای خود به آن‌ها اشاره شده است). اما این نظریه «مکة» مورد نظر ابراهیم (ع) را «الگوی شهر آرمانی اسلام» می‌داند.

ج. از منظر علمی و عمومی

• عموماً مقوله‌ای فلسفی و بدون تمرکز بر کالبد هستند.
این نظریه در نتیجه‌گیری درباره کالبد شهر اظهار نظر می‌کند.

۵. توضیح اجمالی ادله و شواهد نظریه

از اصلی‌ترین ادله و شواهدی که می‌توان برای تبیین جایگاه نظریه مطرح کرد، عبارت‌اند از:

- اثبات رابطه و تأثیرات محیط و انسان بر یکدیگر، که به این ترتیب برای مسلمان زیستن، وجود شهر اسلامی ضرورت دارد.
- با عنایت به «جاودانگی» و «جهانی بودن» و «جامعیت» اسلام و تعالیم الهی، نمی‌توان مصادیق کالبدی موضوعات و پدیده‌ها را از آن طلب کرد، و اصلح، شناخت مبانی و ارکان و الگوها و صفات و اصول است که در هر زمان و هر سرزمینی مصداق خاص خود را داشته باشند.
- آرمان‌گرایی یا هدف قائل بودن برای حیات، ضرورت شناخت فضایی برای زیست متعالی را محرز می‌دارد که همه به آن پرداخته‌اند، و به طریق اولی مسلمانان نیز باید به آن بپردازند.
- هر اثر انسانی، جلوه‌ای از آرا و باورها و نوع نگرش او به زندگی و حیات است.

۶. برای مطالعه

کتاب‌ها

- شهر آرمانی اسلام یا فضای حیات طیبه (بایسته‌های تحقق شهر اسلامی بر مبنای نصوص دینی). تهران: نشر شهر. ۱۳۹۰.
- شهر بیداری (اصول، شیوه‌ها، جلوه‌ها). تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات. ۱۳۹۱.
- شهر زیبا (مبانی، عوامل، معیارها). اصفهان: شهرداری اصفهان. ۱۳۹۳.
- هویت شهر (مبانی، مؤلفه‌ها و جلوه‌ها). تهران: جهاد دانشگاهی. ۱۳۹۲.

مقالات

- تأملی در چیستی شهر اسلامی. مجله مطالعات شهر ایرانی اسلامی (فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی). زمستان ۱۳۸۹. (۱): ۱-۱۴.
- الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی. مجله فیروزه اسلام (مجله علمی پژوهشی دانشگاه هنر اسلامی تبریز). زمستان ۱۳۹۲. (۱): ۳۳-۵۲.
- آموزه‌های قرآنی و شهر آرمانی اسلام. مجله پژوهش‌های معماری اسلامی (فصلنامه علمی پژوهشی قطب علمی معماری اسلامی). سال سوم. پاییز ۱۳۹۴. (۸): ۴۶-۶۷.
- ریشه‌های شهر اسلامی در متون اسلامی، مجله کتاب ماه هنر، مرداد ۱۳۹۰. (۱۵۵).
- مقاله حس حضور: مطلوب‌ترین برآیند ارتباطات انسان با محیط. مجله مطالعات معماری ایران (دو فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه کاشان). پاییز و زمستان ۱۳۹۱. (۲): ۲۷-۴۶.